

I. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

А.Й. Капська
м Київ

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕРАПІЇ В ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

В статті розкриваються деякі особливості використання соціальної терапії в практичній діяльності соціального працівника. Предлягаються окремі методи соціально-терапевтичного впливу на клієнтів з урахуванням їх психологічних особливостей і особистісного розвитку.

Проблема застосування соціальної терапії у практиці соціальної роботи останнім часом потребує нагального вирішення і в сучасних умовах є досить актуальною. Соціально-економічна ситуація в країні, психолого-емоційна криза суспільства – все це призвело до гострої кризи у соціальному стані населення, особливо окремих соціальних груп: багатодітних і кризових сімей, дітей вулиці, дітей та молоді з обмеженими можливостями, людей похилого віку, безробітних та ін. Це загалом обумовлює потребу у розвитку різноманітних методів і форм соціальної допомоги окремим людям чи соціальним групам.

Професійна орієнтація соціальної роботи в галузі терапії робить лише перші кроки в своєму розвитку. Тому так важливо сьогодні відібрати все найкраще із технологічних надбань і практичного досвіду різних сфер діяльності, а також творчо переробивши професійно адекватно застосовувати набуті знання і навички для поліпшення соціального самопочуття клієнта.

Відомо що термін „терапія” сприймається як медичний термін і означає в перекладі „турбота, догляд, лікування”. Традиційно терапія досить тісно пов’язана з психотерапією, в якій використовуються лікування пацієнтів шляхом впливу на психіку. Ці впливи базуються на психологічних теоріях і методах і включають систематичні, цілеспрямовані заходи щодо надання допомоги людині чи групі людей, зокрема, коли це стосується питання регулювання почуттів, думок, ставлення, зняття напруги, усунення дискомфорту у клієнтів.

Слід зазначити, що сьогодні існують різні підходи щодо бачення психотерапевтичної допомоги у соціальній роботі [1, 2, 3]. Вивчення цих підходів дозволило звести основні терапевтичні впливи у чотири групи:

- 1) терапія як метод лікування (по суті це медична допомога клієнтові);
- 2) терапія як метод маніпулювання, що має характер інструменту і служить цілям суспільного контролю (соціологічна модель);
- 3) терапія як метод, що приводить у дію процес навчання (психолого-педагогічна модель);
- 4) терапія як комплекс явищ, що функціонують під час взаємодії між людьми (філософська модель).

Практика засвідчує, що соціальний працівник у своїй роботі з окремими людьми чи з певними соціальними групами стикається з соматичними і психологічними проблемами, тому він має володіти хоча б основними терапевтичними і практичними методами, які використовуються психотерапевтами, оскільки це дозволяє виявити внутрішні фактори розвитку людини, причини і мотивацію її поведінки. При цьому на першому етапі контакт соціального працівника з клієнтом відбувається у вигляді індивідуальної консультації, бесіди чи поради. Якщо ж з'являється потреба надати першу допомогу, то він спочатку сам проводить терапевтичну роботу або організовує її разом з іншими спеціалістами чи службами. У випадку виявлення певних серйозних відхилень у здоров'ї клієнта соціальний працівник рекомендує звернутися до лікаря чи до психотерапевта з метою проведення більш детального обстеження та лікування.

Не можна не зважати на той факт, що медичний підхід дає досить обмежені можливості і не завжди враховує досить широкий соціальний контекст розвитку людини, соціально-економічні, духовно-психологічні умови функціонування особи, що іноді не дозволяє отримати помітні результати. Часто людина не задумується над тим, що причиною її втоми, головних болей, безсоння є щоденне накопичення проблем по роботі або вдома. Варто їх проаналізувати, створити ситуацію „усунення” таких проблем і стан людини помітно змінюється на краще.

Життя засвідчує, що останнім часом термін „терапія” все більше набуває широкого соціального смислу, а це, у свою чергу, підтверджує думку практиків про те, що там, де є чи можуть бути невіршені соціальні проблеми, там на перше місце виходить фахівець соціальної сфери. Тому соціальна робота, поступово наповнюючись теорією і досвідом професійної діяльності а також збагачуючись сучасними технологіями терапевтичного впливу, долає дещо звужене розуміння соматичних і психологічних захворювань, сприймає людину як особистісну самоцінність, з її переживаннями, проблемами, ралопами.

Так, наприклад, саме соціальний працівник чи соціальний педагог допомагає дітям-інвалідам реабілітуватися й адаптуватися у суспільстві у дитячому центрі „Джерело” (м. Київ), в якому основним завданням є розробка і здійснення на благодійній основі програм реабілітаційної роботи з дітьми, котрі мають функціональні обмеження. При цьому основними методами у центрі є психолого-педагогічна реабілітація, арттерапія, трудотерапія та ін. Особливу увагу привертає активне використання арттерапії (живопис, ліплення, мозаїка тощо). Вона є визнаним засобом реабілітуючого впливу на хворих чи травмованих дітей, що одночасно впливає і на їхній психічний стан.

Соціальну терапію, як певну форму втручання (інтервенції) в інтересах клієнта, можна розглядати як метод „лікування”, який впливає на психічні і соматичні функції організму, як метод впливу, пов’язаний з навчанням і професійною орієнтацією, як інструмент соціального контролю, як засіб комунікації. Причому в даній ситуації об’єктом виступає не лише клієнт з конкретними проблемами, а й близькі йому люди, друзі, сусіди, знайомі.

Соціальний працівник, котрий використовує терапевтичні методи, обов’язково спирається на досягнення психології, психіатрії, психотерапії. Саме такий багатогранний характер методів терапевтичного впливу на клієнтів обумовлює складність технології соціальної терапії.

Відомо, що будь-який із методів терапевтичного впливу завжди включає два компоненти: інтелектуальний, пов’язаний з інформаційним

впливом слова, та емоційний – вираз обличчя, тембр та інтонації голосу, характер і особливості жестів.

У практиці досить часто спостерігається, як поступово соціальний працівник, котрий застосовує терапевтичні методи, стає авторитетною особистістю для клієнта, зразком для наслідування, експертом, близькою людиною в емоційному плані у рамках терапевтичного процесу.

Загалом методи соціальної терапії базуються на двох формах – індивідуальної і групової роботи, які передбачають певну технологію проектування взаємодії між соціальним працівником і клієнтом. Метою такої взаємодії може бути вирішення деяких емоційних проблем, обмін інформацією, розвиток соціальних навичок, зміна ціннісних орієнтацій, орієнтація руху клієнта у більш конструктивне русло. При цьому прийоми втручання включають терапевтичні дискусії, бесіди, які дозволяють здійснювати контроль за процесами.

Якщо говорити про індивідуальну форму терапії, то вона застосовується до тих клієнтів, суть проблем яких потребують конфіденційності (гострі сімейні конфлікти, фізичне та сексуальне насильство тощо), а також тих, хто не хоче брати участь у колективній терапії або потребує вирішення проблем, що в нашому суспільстві відносяться до інтимних, зокрема – сексуальне життя, суїцидальна поведінка. В такому випадку слід йти за бажанням клієнта і не „тиснути” на нього при виборі форми соціально-терапевтичної роботи. А лише за згодою клієнта можна запросити батьків, членів сім’ї, родичів та ін. Зазвичай після двох-трьох зустрічей індивідуального застосування терапії клієнт переходить у групу колективної терапії, яка досить часто посилює позитивні зрушення у життєдіяльності клієнта.

Звичайно, у кожному окремому випадку проектуються різні варіанти вирішення проблеми. Так, у практиці існують різні варіанти технологічного вирішення проблем саме в індивідуальній соціальній роботі, які диктують певні фактори, визначені ще у 1928 році англійським вченим [4, с. 392-393]:

- знання типових відхилень від загальноприйнятих норм соціального життя;

- використання знання норм людського життя і людського спілкування;
- ознайомлення з деталями життя конкретної людини, яка опинилася у складній ситуації;
- застосування загальноприйнятих методів вивчення і допомоги людям, які потребують соціальної підтримки;
- використання засобів і ресурсів місцевих органів (різних організацій і фондів) у соціальному житті;
- застосування наукових знань і набутого досвіду у поєднанні з вимогами індивідуального підходу;
- розуміння філософських основ, що обумовлюють цілі, етику й особливості індивідуального підходу в соціальній роботі;
- поєднання вищезазначених аспектів у цілісній системі соціальної роботи.

У практиці спостерігається і такий факт, коли терапію проводять два різні соціальні терапевти, які взаємодоповнюють один одного і цим по суті сприяють прискоренню процесу терапевтичної допомоги. Індивідуальний терапевт створює у клієнта відчуття безпечності й опіки у зв'язку з тим, що він особисто бере участь у розгляді особливостей його власних соціальних проблем. Групова терапія може викликати у клієнта відчуття страху, небезпеки і тривожності. Він спочатку відчуває розгубленість серед чужих переживань, боїться „відкритися”, соромиться своїх інтимних проблем, критики з боку інших учасників групового терапевтичного сеансу, іноді не вбачає за доцільне у подальшій соціально-терапевтичній роботі. Тому дехто із клієнтів відмовляється від групової терапії уже на самому початку, а іноді відходить від групи після двох-трьох сеансів. Хоча, на нашу думку, групова терапія доцільна для клієнтів, котрі мають значні порушення у взаємовідносинах з людьми, острах входження у нове середовище, страх перед конфліктною ситуацією. За таких обставин доцільно спочатку включити клієнта у процес індивідуальної терапії, що дасть змогу подолати супротив клієнта. Адже соціальний працівник в індивідуальних бесідах може обговорювати з клієнтом його особисті труднощі, посилює мотивацію до

подолання негативного ставлення до групи, виявляє причини його труднощів, переживань і соціальних проблем.

Можна стверджувати, що групова терапія у взаємодії з індивідуальною збагачує і доповнює терапевтичний вплив, дозволяє клієнтові подивитися на себе очима групи, від коректувати поведінку, поглибити і детально розробити ефективну програму індивідуальної терапії.

Як показує досвід соціально-терапевтичної роботи, для формування й активізації групових процесів у вирішенні соціальних проблем істотне значення мають психотерапевтичні процедури. Це можуть бути загальні вправи: релаксація, пантомімічні дії, участь у конструктивних дискусіях, рольових ситуаціях, розповідь біографії, обговорення „анонімної” історії хвороби, опис сновидінь, фантазій, використання гештальт-терапії тощо. Організація і проведення процедур подібного типу дозволяє учасникам групи виконувати різні ролі: учасника і спостерігача, дає можливість для емоційного переживання, проведення інтелектуального аналізу та ін.

Склад групи добирає фахівець, враховуючи як соціально-психологічний характер, так і цілі розвитку членів групи. Так, наприклад, у навчальній групі окрім набуття знань, члени групи мають можливість висловлювати свої думки, пропозиції, обговорювати свої проблеми. Це дозволяє спроектувати їх на зміст навчання. У групах, що об'єднуються за спільною діяльністю, основним завданням є налагодження стійкого контакту, розвиток здібностей до співробітництва, спілкування, розв'язання конфліктів.

Соціальна робота з групою батьків є різновидом навчальної групи, хоча вона має більш широкі цілі, ніж звичайне отримання знань (це можуть бути і проблеми дітей, і проблеми відносин батьків і дітей, і проблеми інтимного характеру тощо).

У практиці можуть функціонувати чоловічі і жіночі групи, в яких розглядаються проблеми жорстокого поводження, взаємодтримки сім'ї, насильство, п'янство, вікові проблеми тощо.

У діяльності з групою добираються такі технології, що сприяють вирішенню низки різних завдань:

- виправлення, корекція мети, якщо проблема стосується одного або кількох членів групи;
- попередження дисфункцій (якщо таке загрожує);
- забезпечення умов для адекватного розвитку членів групи, особливо в критичній ситуації;
- забезпечення умов для утвердження „Я-особистості”;
- виховання почуття громадянськості [5, с. 208].

Безперечно, склад групи може змінюватись залежно від окремих завдань та можливостей їх вирішення. При цьому технологічний процес соціальної роботи в групі допускає використання різних методів, які змінюються, розширюються залежно від проблем, які вирішуються. Коротко акцентуємо увагу на деяких з них.

Терапія самовиховання. Зважаючи на те, що самовиховання – це активний процес формування людиною себе як особистості на основі ідеального уявлення власного „Я”, то даний метод є оптимальним, якщо його використовувати на базі аутогенного тренування. При цьому включаються такі прийоми: а) самоаналіз, самооцінка; б) переоцінка власного „Я”; в) самоаналіз та виявлення індивідуальних „психологічних бар’єрів”; г) створення бажаного „Я”; д) проектування індивідуальних формул намірів; е) застосування прийомів самопереконавання, самозаохочування і самонавіювання; є) сюжетна репродукція поведінки „Я” в різних ситуаціях діяльності і лікування; ж) співнадання стереотипів „я-образу” з реальною поведінкою в процесі щоденного життя і діяльності.

Соціальна робота з групою при використанні методу самовиховання уже через місяць дає позитивні результати: прстежуються позитивні зміни в самій особистості. При цьому помітна трансформація таких індивідуальних особливостей, як мовлення, міміка, стиль спілкування, керівництва тощо.

Трудова терапія також є одним із важливих методів, оскільки базується на праці, яка активізує і тонізує процес впливу на психофізичну сферу людини. В даному разі праця виступає як метод реабілітаційного лікування, вона має важливе значення для поступового повернення хворих до звичайного життєвого ритму, підвищення соціального статусу людини. Ця

проблема постає особливо гостро в людей пенсійного віку, які відчують себе вже не потрібними суспільству. Тому трудова терапія повинна бути обов'язковою у комплексі соціально-терапевтичних заходів, особливо для зазначеної соціальної групи.

Помітну роль відіграє трудова терапія у соціальній роботі з психічно хворими людьми, які часто на тривалий час ізольовані від громади і близьких людей. Завдяки трудовій терапії можна організувати спільну працю, що, у свою чергу, допомагає організувати взаємовідносини між людьми, знімаючи стан напруги і тривожності. Загалом трудова терапія у соціальній роботі є універсальним видом соціального розвитку, підтримки і допомоги різним категоріям населення.

Своєрідним і досить продуктивним є метод *поведінкової терапії*, яким часто користуються під час тренінгів при формуванні соціальних навичок. До формування навичок соціального функціонування слід віднести такі форми активності:

- виконання клієнтом різних ролей у терапевтичному співтоваристві, зокрема, функції підпорядкування дотримання порядку, чергування по прибиранню, керівні функції у самоуправлінні та пов'язані з цими функціями відповідальність і вміння керувати іншими, а також співробітництво з колективом тощо;
- організація вільного часу, власного й інших, ініціатива загальних розважальних заходах;
- терапія зайнятстю, з проявом самостійності, співробітництва, ініціативності, зацікавленості;
- бесіди про професію, розповідь про власну професію, посаду, про свої прагнення, значущість роботи тощо.

При вирішенні означених питань значну роль відіграють тренінгові заняття, зокрема, тренінг подолання остраху, сором'язливості, тренінг активності, подолання болючого сприйняття, критики, оцінки оточуючих, проведення дискусії на певну тему в групі або вправи на формування навичок конструктивної спірки. Використовуються також різноманітні тренінги, в основі яких лежать різні вправи, наприклад, створення ситуації

наростання труднощів або оцінювання групою поведінки клієнта в конкретних ситуаціях.

Дискусійна терапія використовується як метод у роботі з різними категоріями клієнтів. Виходячи із того, що лише на практиці людина по-різному проявляє свою активність, тому саме дискусія дозволяє зачепити як актуальні теми для всіх, так і пов'язані з біографічними даними клієнтів.

Грамотно побудована дискусія дозволяє активізувати всіх учасників групи, що безпосередньо посилює розвиток клієнтів даної групи.

Музотерапія – це один із найбільш давніх методів впливу на психіку людини, яка може бути використана і з лікувальною метою. Відомо, що групові й індивідуальні музикотерапевтичні заняття включають музичну тему, враховуючи актуальну ситуацію в групі, що викликає у слухачів переживання, пов'язані з їх минулим, теперішнім і майбутнім. Практика засвідчує, що цей метод є досить ефективним, якщо музичний твір виконує сам фахівець, що сприяє налагодженню взаємодії, довіри. Хоча бувають моменти, коли музика викликає негативні емоції, підвищену тривожність, дратівливість. Це підтверджує той факт, що підготовка музичної програми потребує досить детальної режисури, знання потреб клієнтів, їх рівня культури. Хоча іноді метод музикотерапії є достатньо важкою формою, особливо тоді, коли клієнт відчуває недостатність музичної освіти або навіть не має музичного слуху.

Привертає увагу такий терапевтичний метод, як *кольоротерапія*. Відомо, що кожна людина має своє ставлення до тих чи інших кольорів та їх поєднання. Тому у процесі діагностики істотне значення має ставлення клієнтів до різних кольорів, що можна виявити не лише шляхом тестування, опитування, спостереження. Іноді „соціалізовані” кольори (в одязі, оформленні кабінету, виборі кольору машини) можуть справляти на людей такий же вплив, як і слова.

В окремих ситуація доцільно звертати увагу клієнтів на доцільність „соціального” вибору кольору одягу з врахуванням прогнозування настрою. Клієнтам необхідно розкривати особливості кольорової гами, взаємопоєднання і взаємопідсилення одного кольору іншим. Особливо це

яскраво проявляється під час сприйняття клієнтами малюнків, квітів, деталей одягу, оформлення кімнати тощо. При цьому важливо створювати умови, щоб клієнти вчилися самостійно шукати потрібні кольори.

Своєрідним методом є *сексотерапія*, яка відіграє особливу роль у лікуванні деяких сторін інтимного життя, позитивному впливі на здоров'я клієнта. Доведено, що взаємне кохання зміцнює нерви, знижує рівень агресивності, знімає головні болі. У людини активізуються всі органи чуття, проявляється позитивний настрій на щастя, доброту, щирість.

Не менш важливим від вищезгаданих методів є метод природотерапії, бібліотерапії, арттерапії та ін., хоча в технології соціальної роботи на можна віддавати перевагу тому чи іншому методу або вважати окремих із них як єдиний важливий.

Справа в тому, що вплив на клієнта є найбільш ефективним, якщо при цьому враховуються особливості умов і ситуації, набутого досвіду, факторів. Важливим, на нашу думку, є те, що клієнт, який потребує терапевтичної допомоги, повинен усвідомлювати, що терапія в його ситуації є одним із важливих методів вирішення його проблем. Але при цьому соціально-терапевтичний вплив залежить від професіоналізму кадрів соціальних установ, персоналу. Зважаючи на те, що сьогодні в Україні ще не створена система соціальної підготовки кадрів в галузі соціальної терапії, тому кожен соціальний працівник повинен володіти знаннями і технологічними навичками ведення діагностичної бесіди, налагодження психологотерапевтичного контакту з клієнтом, створення психологічно комфортної ситуації для розмови з ним.

Таким чином, можна сказати, що оволодіння методами соціальної терапії – це неперервний процес, який залежить як від соціокультурних умов, так і від рівня знань про людину, особливості її функціонування. Варто зазначити, що в подальшому необхідно приділити особливу увагу розробці і перевірці технологій соціальної роботи, в яких би різні методи соціальної терапії взаємодіяли і взаємодоповнювали один одного, посилюючи ефективність дій соціального працівника на користь різних категорій клієнтів.

Література

1. Котлер Дж. Совершенный психотерапевт. Работа с трудными клиентами. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
2. Семиченко В.А. Психология социальных отношений. – К.: Магістр-S, 1999. – 168 с.
3. Климов Е.А. Конфликтующие реальности в работе с людьми (психологический аспект). Учеб. пособ. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭ, 2001. – 192 с.
4. Энциклопедия социальной работы в 3-х т. – Т.1. – перев. с англ. – М., 1993.
5. Групповая психотерапия / под ред. Б. Карвасарского, С. Ледера. – М., 1990.

*М.О.Вдовиченко
м. Київ*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Проблема соціалізації сьогодні постає надзвичайно гостро, оскільки більшість серйозних проблем суспільства є наслідками дії чи антидії самого індивіда, функціонування всього суспільства залежить від поведінки окремих особистостей. Науковці різних галузей знання прагнули дати найбільш вичерпні відповіді щодо процесу соціалізації особистості, які б в повній мірі відповідали дійсності. У даній статті розглядаються та аналізуються теоретичні погляди класиків соціології та психології на процес соціалізації.

Поняття „соціалізації” дедалі активніше входить в наукове використання самих різноманітних наук – починаючи від соціології, психології, філософії, продовжуючи політологію, правознавство та багато інших наук, які так чи інакше приходять до розгляду цього процесу. Проте найбільшу заслугу у вивченні процесу соціалізації слід таки віддати соціології та психології.

А що ж являє собою процес соціалізації? Звернувшись до різноманіття визначень цього процесу, можемо дати наступне найзагальніше: соціалізація – це процес входження індивіда в суспільство через різні спільноти, колективи, групи, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності на певному рівні розвитку суспільства, через засвоєння знань, досвіду, норм, ідеалів, цінностей.

Таким чином, як можемо бачити, головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є процес соціалізації. Так як соціалізація є багатофакторним і складним процесом, то